BU SAYIDA

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ FELSEFE BÖLÜMÜ ÖZEL SAYISI 2

YAKUP YILDIZ: Mehmet Ali Ayni: Felsefi Kişiliği ve Darülfünun'daki Felsefe Tarihi Dersleri

BAYRAM ALİ ÇETİNKAYA: İsmail Hakkı İzmirli

ALİ UTKU: Rıza Tevfik: Dârülfünûn Kürsüsünden Metafizik ve Estetik Dersleri

İSMAİL KARA: Darulfünun Felsefe Grubu Dersleri Hocalarından Babanzâde Ahmet Naim Bey

AHMET ÇAPKU: Bahâ Tevfik'in Batıcılık Düşüncesinde Felsefenin Yeri ve Felsefe Kamûsu

SEVTAP KADIOĞLU - GAYE ŞAHİNBAŞ ERGİNÖZ: İstanbul'da Bir Alman Filozof: Hans Reichenbach (1891-1953)

SEVAL BULUTOĞLU: Takiyettin Mengüşoğlu Felsefesinin Anahatları

CAN KARABÖCEK: Nermi Uygur'un Felsefe Anlayışı

CAHİD ŞENEL: Nihat Keklik: Hayatı ve Çalışmaları

AYHAN BIÇAK: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü

ALBÜM

VARLIK – BİLGİ – AHLÂK ARAŞTIRMALARI: METAFİZİK

SADIK TÜRKER: George Boole ve Mantık Cebiri

ABDURRAHMAN ALİY: Alman İdealizmi ve Fichte'nin Sübjektif İdealist Tanrı Kavramı

MEHMET GÜNENÇ: Kant'ın Ahlak Metafiziği

SEÇİL ŞATIR - OKTAY TAFTALI: Tasarım Yetisinin Deneysel ve İdeal İmkânları Üzerine

ATAKAN ALTINÖRS: Condillac'ta Düşünce-Dil İlişkisi

ÖZKAN GÖZEL: Olmak ve Aramak

M. CÜNEYT KAYA: Tabibin Felsefeye İhtiyacı Var mı? İbn Hindû'ya Göre Tıp-Felsefe İlişkisi

HÜSEYİN FIRAT ŞENOL: İbn Haldun'da Tarih-Umran İlişkisi

MÜFİT SELİM SARUHAN: Dini Ahlak Neden Küçümsenir?

MEHMET BİRGÜL: Mevzûâtu'l-Ulûm'da Felsefe Tasavvuru

MÜLAKAT

AHMET İNAM: Prof. Dr. Necati Öner ile Mülakat

TERCÜME EDEN: CENGİZ ÇEVİK: Prof. Harry M. Hine ile Roma'da Felsefe Faaliyetleri ve Seneca Üzerine Kısa Bir Söyleşi

KİTABİYAT

TAMER YILDIRIM: Sömürgecilikten Küreselleşmeye

AHMET ÇAPKU: İnsan Hürriyetinin Metafizik Temelleri

REŞAD İLYASOV: Küreselleşme ve Çağdaşlaşma Sürecinde Felsefenin Önemi

NEBİ MEHDİYEV: Rus Düşünce Tarihi: Aydınlanmadan Marksizme

VEFAT

OKTAY TAFTALI: Reichstag Yangınını Aydınlatan Adam

TÜRKCENİN FELSEFE – BİLİM SÖZLÜĞÜ

Ş. TEOMAN DURALI: Türkcenin Felsefe - Bilim Sözlüğü

Fiyatı: - **13 YTL**

19

Kutadgubilig

ISSN 1303-3387

9 771303 338008

Kutadgubilig

FELSEFE - BİLİM ARAŞTIRMALARI

19

MART 2011

FELSEFE – BİLİM ARAŞTIRMALARI

JOURNAL OF PHILOSOPHY – SCIENCE RESEARCH

19

MART 2011

ÖLÜMÜNÜN 450. YILI NEDENİYLE,
TAŞKÖPRÜLÜ İSAMÜDDİN AHMET EFENDİ (1495-1561)
İTHAF EDİLMİŞTİR.

ISSN: 1303-3387

KUTADGUBİLİG
Felsefe – Bilim Araştırmaları Dergisi
Journal of Philosophy – Science Research
Sayı: 19, Mart 2011
(Altı ayda bir yayımlanır.)
ISSN: 1303-3387

Kutadgubilig hakemli bir dergidir / Kutadgubilig is a refereed journal
Kutadgubilig TÜBİTAK / ULAKBİM tarafından dizinlenmektedir.
Kutadgubilig 1. sayısından itibaren PHILOSOPHER'S INDEKS tarafından dizinlenmektedir.

Yayın Yönetmeni / Editor in Chief

ŞABAN TEOMAN DURALI

Yayım Kurulu / Editorial Board

Osman Faruk AKYOL (İstanbul Üniversitesi, Kırklareli Üniversitesi, Türkiye)
Ayhan BIÇAK (İstanbul Üniversitesi, Türkiye)
Cengiz ÇAKMAK (İstanbul Üniversitesi, Türkiye)
Şaban Teoman DURALI (İstanbul Üniversitesi, Kırklareli Üniversitesi, Türkiye)
İhsan FAZLIOĞLU (İstanbul Üniversitesi, Türkiye)
İsmail KARA (Marmara Üniversitesi, Türkiye)
Murat ÖZER (Kırklareli Üniversitesi, Türkiye)
Ömer Naci SOYKAN (Mimarsinan Üniversitesi, Türkiye)
Sadık TÜRKER (Kırklareli Üniversitesi, Türkiye)

Hakem ve Danışma Kurulu / Advisory Board

Alparslan AÇIKGENÇ (Fatih Üniversitesi, Türkiye)
Gediz AKDENİZ (İstanbul Üniversitesi, Türkiye)
Osman Faruk AKYOL (İstanbul Üniversitesi, Türkiye)
Melih BAŞARAN (Galatasaray Üniversitesi, Türkiye)
Ayhan BIÇAK (İstanbul Üniversitesi, Türkiye)
Cengiz ÇAKMAK (İstanbul Üniversitesi, Türkiye)
Hans DAIBER (Mainz Üniversitesi, Almanya)
Hayati DEVELİ (Kültür Üniversitesi, Türkiye)
Teoman DURALI (İstanbul Üniversitesi, Türkiye)
Çiğdem DÜRÜŞKEN (İstanbul Üniversitesi, Türkiye)
Uğur EKREN (İstanbul Üniversitesi, Türkiye)
İhsan FAZLIOĞLU (İstanbul Üniversitesi, Türkiye)
İsmail KARA(Marmara Üniversitesi, Türkiye)
Cüneyt KAYA (İstanbul Üniversitesi, Türkiye)
Erhard OESER (Viyana Üniversitesi, Avusturya)
Jose Carlos Brandao Tiago de OLIVERIA (Evora Üniversitesi, Portekiz)
Jamil RAGEP (Oklahoma Üniversitesi, Norman/ABD)
Stanley N. SALTHE (New York Üniversitesi, ABD)
Hüseyin SARIOĞLU (İstanbul Üniversitesi, Türkiye)
Ömer Naci SOYKAN (Mimar Sinan Üniversitesi, Türkiye)
Oktay TAFTALI (Kırklareli Üniversitesi, Türkiye)
Sadık TÜRKER (Kırklareli Üniversitesi, Türkiye)
Şafak URAL (İstanbul Üniversitesi, Türkiye)
Ali UTKU (Atatürk Üniversitesi, Türkiye)
Ernest WOLF-GAZO (Amerikan Üniversitesi, Mısır)
Erdal YILDIZ (Mimarsinan Üniversitesi, Türkiye)
Nedim YILDIZ (Kırklareli Üniversitesi, Türkiye)
Gökhan YILMAZ (İstanbul Üniversitesi, Türkiye)
Yücel YÜKSEL (İstanbul Üniversitesi, Türkiye)

Sahibi ve Yazı İşleri Müdürü

Dergah Yayınları A.Ş. adına
ASIM ONUR ERVERDİ

Yazışma Adresi

Klodfarer Caddesi Altan İşhanı Nu.: 3/20
34112 Sultanahmet / İstanbul
Tel: (212) 518 95 78 (3 hat)
Faks: (212) 518 95 81

Web Sayfası

www.kutadgubilig.com
e-posta
bilgi@kutadgubilig.com

Satış, Abone

Ana Basım Yayın Molla Fenari Sokak Yıldız Han
Nu.: 28 - 34110 Cağaloğlu / İstanbul
Tel: (212) 526 99 41 (3 hat) Faks: (212) 519 04 21

Yurtiçi abonelik bedeli
Yıllık 2 sayı, 26 TL
Yurtdışı abonelik bedeli
Yıllık 2 sayı, 35 ABD Doları

Abonelik için hesap numaraları
Ziraat Bankası (Cağaloğlu Şubesi)
IBAN: TR 91 0001 0008 8929 0448 1950 01

Posta Çeki Hesabı: 6115869

Baskı

A Ajans Reklamcılık Filimcilik Matb. San. ve Tic. Ltd. Şti.
Beysan San. Sitesi Birlik Cad. Yayıncılar Birliği Sit.
Nu.: 32 Kapı Nu.: 4G
Yakuplu – Büyükçekmece / İstanbul

Cilt

Güven Mücellit & Matbaacılık Sanayi Tic. Ltd. Şti.
Devekaldırımı Cd. Gelincik Sok. Güven İşhanı No: 6
Mahmutbey – Bağcılar / İstanbul

Kendisine klasik İslâm düşünce geleneğini temel alan "*Kutadgubilig* Felsefe-Bilim Araştırmaları Dergisi" sayfalarını bir felsefileşmiş kültür inşâasına katkıda bulunmak iddiasını taşıyan *felsefe* —'varlık' ile 'bilgi' öğretileri, 'bilim teorisi', 'ahlâk', 'dil', 'din', 'tarih' ile 'toplum'— araştırmalarına; *mantık* ile *matematik* çalışmalarına ve *bilim* — fizik', 'gökbilim', 'yer bilimleri', 'kimya', 'canlılar bilimi'— incelemelerine açacaktır.

"*Kutadgubilig*"de aranan başta gelen özellik, özgünlük, felsefe-bilim ciddîliği, enginlik, derinlik ile ifâde güzelliğidir. Özgünlükten kasdımız, öncelikle Türk müellifinin, ele aldığı soruna evvelemirde klasikleşmiş İslâm düşüncesinin bakış açısını da dikkate alarak çözüm önermesi keyfiyetidir. İfâde güzelliğine gelince; bundan murad olunan, Türkcenin, yüzyılların zevk ile letâfet imbiğinden süzülerek günümüze erişmiş soylu söz varlığı ile anlatım gücünün alabildiğine ortaya koyulmasıdır.

Felsefe-bilim zihniyeti, taassub ile tek taraflılığı reddeder. Tersine, eleştiri tavrıyla yola koyulunur. Felsefe-bilim akılyürütme yolunun sonu yoktur. Her akılyürütme silsîlesinin sonu gibi gözüken vargı, yeni bir gidişin başlangıcını bağrında taşır. Ancak, eleştirel tutum, özellikle ahlâk-tarih-toplum-sîyaset çerçevesinde, açısızlık, görüşsüzlük ile ifâdesizlik anlamına gelmez, gelemez, gelmemelidir.

Felsefe-bilim bağlamında ortaya koyulan bir verim, ilk bakışta, nice özgün gözükürse gözüksün, belli bir geleneğin bağrında yer almıyorsa, kalıcı bir anlam kazanamaz. Havaya saçılmış tohumları andırır. Ekinlerin yetişip serpilmeleri için tohumların, münbit topraklara atılmaları icâb eder. Benzer biçimde, düşünceler ile varsayımların kalıcı, etkileyici ve evrensel anlamlar kazanabilmeleri de belli bir felsefe-bilim geleneğinin (école) içerisine doğup bağrında neşvünemâ bulmalarına bağlıdır. İşte, "*Kutadgubilig*", Türk düşüncesinde böyle bir geleneğin oluşmasına zemîn hazırlayabilirse, kuruluş amacı doğrultusunda hizmet görmüş olacaktır. Derginin sayfalarında yazılarıyla yer alacak felsefecibilimadamlarımızın, dialektik bir anlatışta, düşüncelerini 'çarpıştırıcak' bir ortama kavuşmaları dileğimizdir.

"*Kutadgubilig*", yılda iki defa yayımlanacak. Her sayı, sırasıyla *felsefe* çalışmaları, *din-dil-edebiyat-tarih-toplum* araştırmaları ile *bilim* incelemeleri biçiminde bölümlenecek.

Dergi, sayfalarını en az elli oranında, İngilizce özetleriyle birlikte, Türkçe telîf yazılara açacak. Bunların yanısıra, zaman zaman, başta İngilizce olmak üzre, Arapca, Almanca ile Rusca kaleme alınmış felsefe-bilim çalışmaları ile bunların Türkceye yapılmış tercümelerine dahî yer verilecek. Ayrıca, daha önce değişik yayım organlarında, öncelikle eski yazıyla, çıkmış önemli çalışmalar da, "*Kutadgubilig*"in sayfalarında unutulmaktan kurtarılacaklardır. Dergi, gönderilen çalışmaları, bir hakem kuruluna inceletip onun olurunu aldıktan sonra ancak, basar. Basılmayanlar da, yayımlananlar gibi, iâde olunmayıp arşivlenirler.

"*Kutadgubilig*", yayımladığı çalışmalarda izhâr olunmuş düşünceler ile görüşlerin sorumluluklarını üstlenmez. Yalnız, dil ile ifâde biçimlerinde nisbî bir ortaklığı sağlamak amacıyla müdâhale hakkını mahfûz tutar. Saygılarımız ve selâmlarımızla, 'mutluluk veren bilgi': "*Kutadgubilig*".

Kutadgubilig (the *Blissful Wisdom*) is a biannually —March and October— appearing periodical devoted to the study of and reflexion on *metaphysics* — that is ontology, gnoseology and ethics—, *physics* —natural history and natural philosophy— and cultural, political and *socioeconomic problems*; and with Turkish as its official language. However, it is also open to texts in some other languages, such as English, Arabic, German and Russian together with their relevant Turkish translations. *Kutadgubilig* pursues a language policy where at least fifty percent of its texts must be in Turkish.

Although identified with the Islamic tradition, *Kutadgubilig* welcomes in its pages a plurality of philosophical perspectives, its only requirement being that the work to be published be of superior quality, reveal scholarly integrity, and observe the recommended methodological guidelines for the formal and scientific presentation of texts.

The *journal* bears a distinctly philosophical character, analytical and critical by definition. Its principal aim is to provide an intellectual forum to primarily Turkish, but also foreign philosopher-scientists who will find that *Kutadgubilig*'s editorial policy does not subscribe to any philosophical posture. *Kutadgubilig* is interested in the debate between different positions and accepts any standpoint as long as it is supported by professional philosophy's analytical and argumentative rigour. Nevertheless, the *journal* expects to find in its pages ground-breaking ideas that may eventually lead to new theories and systems.

For evaluation and arbitration of any article submitted for publication consistency of arguments and coherence as strategies of the discourse will be assessed; priority will be granted to those papers both critical and creative and those within the boundaries of academic and scientific rigour, are imaginative and suggestive. Two instances of evaluation will be held: one from the *journal*'s Directive Board and another from a refree who will remain unknown to the author/s.

All typescripts submitted should be sent to the *journal* either by mail, or preferably by e-mail, in good quality printing or typing. Upon submitting the papers, authors are implicitly authorising the *journal* to publish them.

İÇİNDEKİLER

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ FELSEFE BÖLÜMÜ ÖZEL SAYISI 2

YAKUP YILDIZ
Mehmet Ali Ayni: Felsefi Kişiliği ve Darülfünun'daki Felsefe Tarihi Dersleri
11

BAYRAM ALİ ÇETİNKAYA
İsmail Hakkı İzmirli
53

ALİ UTKU
Rıza Tevfik: Dârülfünûn Kürsüsünden Metafizik ve Estetik Dersleri
105

İSMAİL KARA
Darulfünun Felsefe Grubu Dersleri Hocalarından Babanzâde Ahmet Naim Bey
123

AHMET ÇAPKU
Bahâ Tevfik'in Batıcılık Düşüncesinde Felsefenin Yeri ve Felsefe Kamûsu
135

SEVTAP KADIOĞLU - GAYE ŞAHİNBAŞ ERGİNÖZ
İstanbul'da Bir Alman Filozof: Hans Reichenbach (1891-1953)
159

SEVAL BULUTOĞLU
Takiyettin Mengüşoğlu Felsefesinin Anahatları
175

CAN KARABÖCEK
Nermi Uygur'un Felsefe Anlayışı
203

CAHİD ŞENEL
Nihat Keklik: Hayatı ve Çalışmaları
217

AYHAN BIÇAK
İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü
237

ALBÜM

Albüm
277

VARLIK – BİLGİ – AHLÂK ARAŞTIRMALARI: METAFİZİK

SADIK TÜRKER
George Boole ve Mantık Cebiri
283

ABDURRAHMAN ALİY
Alman İdealizmi ve Fichte'nin Sübjektif İdealist Tanrı Kavramı
315

MEHMET GÜNENÇ
Kant'ın Ahlak Metafiziği
341

SEÇİL ŞATIR - OKTAY TAFTALI
Tasarım Yetisinin Deneysel ve İdeal İmkânları Üzerine
359

NEBİ MEHDİYEV
Psikanaliz Bilimsel Bir Teori Mi?
İlham Dilman'ın Freud Yorumu
373

ATAKAN ALTINÖRS
Condillac'ta Düşünce-Dil İlişkisi
383

ÖZKAN GÖZEL
Olmak ve Aramak
397

M. CÜNEYT KAYA
Tabibin Felsefeye İhtiyacı Var mı?
İbn Hindû'ya Göre Tıp-Felsefe İlişkisi
417

HÜSEYİN FIRAT ŞENOL
İbn Haldun'da Tarih-Umran İlişkisi
431

MÜFİT SELİM SARUHAN
Dini Ahlak Neden Küçümsenir?
443

MEHMET BİRGÜL
Mevzûâtu'l-Ulûm'da Felsefe Tasavvuru
451

MÜLAKAT

AHMET İNAM
Prof. Dr. Necati Öner ile Mülakat
469

TERCÜME EDEN: CENGİZ ÇEVİK
Prof. Harry M. Hine ile Roma'da Felsefe Faaliyetleri ve
Seneca Üzerine Kısa Bir Söyleşi
517

KİTABİYAT

TAMER YILDIRIM
Sömürgecilikten Küreselleşmeye
527

AHMET ÇAPKU
İnsan Hürriyetinin Metafizik Temelleri
531

REŞAD İLYASOV
Küreselleşme ve Çağdaşlaşma Sürecinde Felsefenin Önemi
535

NEBİ MEHDİYEV
Rus Düşünce Tarihi: Aydınlanmadan Marksizme
539

VEFAT

OKTAY TAFTALI
Reichstag Yangınını Aydınlatan Adam
545

TÜRKCENİN FELSEFE – BİLİM SÖZLÜĞÜ

Ş. TEOMAN DURALI
Türkcenin Felsefe - Bilim Sözlüğü
551

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ FELSEFE BÖLÜMÜ ÖZEL SAYISI 2

TABİBİN FELSEFEYE İHTİYACI VAR MI? İBN HİNDÛ'YA GÖRE TIP-FELSEFE İLİŞKİSİ*

M. Cüneyt Kaya**

DOES A PYHLICIAN NEED PHILOSOPHY? IBN HINDÛ ON THE RELATIONSHIP BETWEEN PHILOSOPHY AND MEDICINE

ABSTRACT

Although philosophy during the classical period of Islamic civilization covers all branches of science, the place of medicine among other sciences and its relationship theoretical part of philosophy in particular is not clear. This paper aims to analyze the relationship between these two disciplines on the basis of Ibn Hindû's (d. 423/1032) *Miftâh al-tibb* (*The Key to Medicine*). Ibn Hindû, an important figure of philosophical and medical circles of 10th and 11th centuries in Islamic civilization, examines all philosophical sciences according to need of a physician and at the end of his work, gives a list of basic logical, philosophical and medical terms for the students of medicine.

Key words: Ibn Hindû, medicine, philosophy, physician.

ÖZET

İslam medeniyetinin klasik çağında felsefe bütün bilim dallarını içerse de tıbbın bu bilimler arasındaki yeri ve onun, özellikle felsefenin teorik kısmıyla ilişkisi belirsizlikler içermektedir. Bu çalışma, sözkonusu iki disiplin arasındaki ilişkiyi, İbn Hindû'nun (ö. 423/1032) *Miftâhu't-tıbb* (*Tıbbın Anahtarı*) adlı eseri çerçevesinde incelemeyi amaçlamaktadır. 10.-11. yüzyıl İslam medeniyetinde felsefe ve tıp alanında önde gelen isimlerden biri olan İbn Hindû, tüm felsefî ilimleri, bir tabibin ihtiyacını açısından ele almakta ve eserinin sonunda, tıp öğrencileri için temel mantık, felsefe ve tıp terimlerini içeren bir sözlüğe yer vermektedir.

Anahtar Kelimeler: İbn Hindû, tıp, felsefe, tabip.

* Bu makalenin ilk hali, 25-28 Ekim 2010'da İstanbul'da düzenlenen Uluslararası İslam Tıp Tarihi Cemiyeti Kongresi'nde tebliğ olarak sunulmuştur.

** Yrd. Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü.

...

Klasik dönem İslam medeniyetinde felsefe, ilk İslam filozofu olarak kabul edilen Kindî'nin (ö. ykl. 252/866) ifadesiyle "tüm insanî sanatların en değerlisi ve mertebe bakımından en üstünü"[1] olarak görülmüş ve naklî/dinî ilimler dışındaki[2] tüm bilgi disiplinlerini içeren bir üst-disiplin şeklinde algılanmıştır. Bu açıdan klasik dönem İslam medeniyetinde hâkim olan bilgi (*el-ilm*) tasavvurunun bütün yönleriyle ortaya konulup anlaşılması için felsefenin kapsamında yer alan bilgi disiplinleri ve bunlar arasındaki yatay ve dikey ilişkilerin tespiti büyük bir önem taşımaktadır. Bu çalışmanın amacı da sözkonusu kapsam ve ilişkilerin belirlenmesi noktasında tıp ile felsefe arasında nasıl bir irtibat olduğu sorusunu, 10.-11. yüzyıl felsefe ve tıp çevrelerinin önemli simalarından İbn Hindû'yu (ö. 423/1032) merkeze alarak cevaplamaya çalışmaktır. Ancak İbn Hindû'nun tıp-felsefe ilişkisine dair görüşlerini doğru bir bağlamda değerlendirmek, tevârüs ettiği felsefe ve tıp geleneğine müracaat etmeyi kaçınılmaz kıldığından, bu mesele, İbn Hindû öncesinde ve onun çağdaşı dönemde kaleme alınmış ilimler tasnifi eserleri ile belli başlı tıp kitaplarına atıfla incelenecektir.

8.-10. yüzyıllar arasında gerçekleşen Yunancadan Arapçaya tercüme hareketi neticesinde sadece Antik ve Helenistik döneme ait felsefe eserleri değil, aynı zamanda bu eserlerin nasıl bir tasnife göre okunması/incelenmesi gerektiğine dair bir "çerçeve" de İslam medeniyetine aktarılmıştır. Sözkonusu "çerçeve", Geç Antik dönemde, özellikle de 5.-6. yüzyıllarda İskenderiye'de Aristoteles'in eserleri esas alınarak oluşturulmuş bir tasnif şemasından ibarettir. İskenderiye'deki ilim adamları Aristoteles'in eserlerine dair her eser bir araştırma sahasına tekâbül edecek şekilde kapsamlı bir tasnif şeması geliştirmişler ve bu sürecin sonucunda, Aristoteles'in eserlerinin tasnifi, tüm bilimlerin bir tasnifi haline gelmiştir.[3] Öncelikli olarak tasvirî ve öğretime yönelik bir işleve sahip olan bu şema, daha sonra ontolojik gerçekliği yansıttığı düşüncesiyle normatif bir değer kazanmış, yani dış dünyanın sahip olduğu yapı ile bilimler arasında tam tekâbüliyet olduğu varsayılmıştır. Bu tasnife göre Aristoteles'in *Organon*'u (yani *Retorik* ve *Poetik*'i de kapsayan mantık eserleri ile Porfiryus'un *Eisagoge* isimli *Kategoriler* için kaleme aldığı önsöz) felsefenin âleti/aracı olarak mantık hakkındaki temel dokuz kitabı oluşturmuştur. Felsefe daha sonra teorik ve pratik şeklinde iki kısma ayrılmış; teorik felsefe de fizik (yani tabiat bilimi), matematik ve metafizik şeklinde alt dallara; pratik felsefe ise ahlâk, ev yönetimi (yani ekonomi) ile siyasete taksim edilmiştir.[4]

[1] Kindî, *İlk Felsefe Üzerine (Kitâb fi'l-felsefeti'l-ûlâ)*, çev. Mahmut Kaya, *Kindî: Felsefî Risâleler*, 2. bsk., İstanbul: Klasik Yayınları, 2006, s. 139.

[2] Bu noktada Fârâbî'nin ilimler tasnifinde, kelâm ve fıkıh gibi naklî/dinî ilimlerin de felsefenin kapsamı altında değerlendirildiğine işaret edilmelidir; bkz. Fârâbî, *İhsâu'l-ulûm*, nşr. Muhsin Mehdî, *Fârâbî: Kitâbu'l-Mille ve nusûs uhrâ*, 2. bsk., Beyrut: Dâru'l-meşrık, 1991, s. 69-76.

[3] Dimitri Gutas, *Avicenna and the Aristotelian Tradition: Introduction to Reading Avicenna's Philosophical Works*, Leiden: E. J. Brill, 1988, s. 150.

[4] İskenderiye'de yapılan bilimler tasnifinin gelişimi ve işlevlerine dair tablolar için bkz. Dimitri Gutas, "Paul the Persian on the Classification of the Parts of Aristotle's Philosophy: A Milestone between Alexandria and Bagdâd", *Der Islam*, sy. 60 (1983), s. 255-67. İslâm medeniyetindeki ilimler tasnifine dair ayrıntılı bilgi için bkz. İlhan Kutluer, *İslâm'ın Klasik Çağında Felsefe Tasavvuru*, İstanbul: İz Yayıncılık, 1996, s. 147-175; J. Jolivet, "Classification of the Sciences", *Encylopedia of the History of Arabic Science*, ed. R. Rashed, R. Morelon, London: Routledge, 1996, c. III, s. 1008-1025.

Aristoteles'in tıp hakkında herhangi bir eser telif etmemiş olması, tıbbın bu tasnifte herhangi bir yeri bulamamasıyla veya (bulduğu durumlarda da) eğreti bir yer işgal etmesiyle sonuçlanmıştır. Mesela Kindî, *Risâle fî kemmiyyeti kütübi Aristûtâlîs ve mâ yuhtâcu ileyhâ fî tahsîli'l-felsefe* (= *Aristoteles'in Kitaplarının Sayısı ve Felsefe Tahsilinde Onlara Duyulan İhtiyaç Hakkında Risale*) adlı eserinde, Fârâbî de (ö. 339/950) *İhsâu'l-ulûm*'unda (= *İlimlerin Sayımı*) tıbba yer vermezken, Hârezmî (ö. 387/997) *Mefâtîhu'l-ulûm*'da tıbbı; meteoroloji, zooloji, botanik, mineraloji ve kimya ile birlikte teorik felsefenin bir alt dalı olan fizik biliminin (*el-ilmü't-tabî'î*) kapsamı içinde değerlendirmektedir.[5]

Ebû Sehl el-Mesîhî (ö. ykl. 401/1010) ve talebesi İbn Sînâ'nın (ö. 428/1037) ilimler tasnifine dair eserleri incelendiğinde ise tıbba oldukça sınırlı bir alan çizdikleri dikkati çekmektedir. Felsefî ilimleri tikel (*cüz'î*), tümel (*küllî*) ve pratik (*amelî*) şeklinde üçe ayıran el-Mesîhî, tikel ilimleri teorik (*nazarî*) ve uygulamalı (*mihenî*) şeklinde ikiye taksim etmekte ve tıbbı, mekanik ve tarımla birlikte uygulamalı tikel bir bilim olarak nitelemektedir.[6] İbn Sînâ ise erken dönem eserlerinden *Risâle fî aksâmi'l-ulûmi'l-akliyye*'de felsefî ilimleri teorik (*nazarî*) ve pratik (*amelî*) şeklinde iki ana kısma ayırmakta, tıbbı ise astroloji, fizyonomi, rüya tabiri, sihir araçları (tılsımlar ve sihir tarifleri) ve simya ile birlikte teorik felsefenin bir alt dalı olan fizik bilimlerin (*tabî'iyyât*) *fer'î* (= türemiş) kısmının altına yerleştirmektedir.[7] Olgunluk dönemi eseri olarak kabul edilen *el-Hikmetü'l-meşrıkiyye*'de ise bu tasnifte köklü değişiklikler yapan İbn Sînâ, tüm bilimleri *aslî* ve *fer'î* şeklinde ikiye ayırıp *aslî* olanları teorik ve pratik şeklinde tasnif etmiş, tıbbı ise tarım, astroloji vs. ile *fer'î* yani türemiş bilimler grubunda değerlendirmiştir.[8] Tıp, bu tasniflerde felsefenin kapsamı altında ele alınsa da felsefenin ana gövdesini oluşturan bilimlerden, özellikle de teorik bilimlerden büyük ölçüde kopuk/uzak bir konuma yerleştirilmiştir.

Tıbbın felsefî ilimler içindeki bu değişken ve belirsiz konumu; onun felsefî ilimlerle nasıl bir ilişki içinde olduğu ve dolayısıyla tabibin bu ilimlerle nasıl bir irtibatının olması gerektiğine dair tartışmalarda da kendisini göstermektedir. İslam tıp literatürüne dair bugün elimizde bulunan en erken tarihli kapsamlı eserlerden biri olan Ali b. Sehl Rabben et-Taberî'nin (ö. 247/861'den sonra) *Firdevsü'l-hikme*'si bu tartışmaya dair bazı izleri bize sunmaktadır. Taberî, eserin girişinde, Aristoteles'in "Düşüncenin başı eylemin sonu; eylemin sonu düşünce-

[5] Hârezmî, *Mefâtîhu'l-ulûm*, nşr. Muhammed Kemaleddin el-Edhemî, Kahire 1349/1930, s. 83-84.

[6] Ebû Sehl el-Mesîhî, "Esnâfu'l-ulûmi'l-hikemiyye", nşr. Muhammed Takî Dânişpejuh, *Tahkîkât-ı İslâmî*, VI/1-2 (1370 hş./[1991-1992]), s. 217.

[7] İbn Sînâ, *Risâle fî aksâmi'l-ulûmi'l-akliyye*, *Tis'u resâil fi'l-hikme ve't-tabî'iyyât* içinde, Kahire: Dâru'l-Arab, 1989, s. 110 vd.

[8] İbn Sînâ, *Mantıku'l-meşrıkiyyîn ve'l-kasîdetü'l-müzdevice fi'l-mantık*, Kahire: Matba'atü'l-mürîd, 1328/1910, s. 5-8. Mesîhî ve İbn Sînâ'nın ilim tasnifleri ve bu tasnifler içinde tıbba verdikleri yer konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Dimitri Gutas, "İbn Sînâ Devrinde Tıp Teorisi ve Bilimsel Metot", *İbn Sînâ'nın Mirası*, ed.-çev. M. Cüneyt Kaya, 2. bsk., İstanbul: Klasik Yayınları, 2010, s. 231-233.

nin başıdır" sözünden hareketle bir tıp kitabına felsefenin (özel olarak tabiat felsefesinin) temel kavramları hakkında genel bilgi vererek başlamak gerektiğini temellendirmeye çalışmaktadır. Taberî'ye göre sağlık (*sıhha*) bedenler için geçerli bir durumdur; bedenler ise dört mizaçtan meydana gelmiş, bu mizaçlar bileşik tabiatlardan oluşmuş, dolayısıyla da bu bileşik tabiatların temelinde tekil (*müfred*) varlıklar bulunmakta olup bunlar da nihaî olarak filozofların heyûlâ ve suret adını verdikleri iki şeyin birleşiminden ibarettir. Dolayısıyla tıpla ilgilenen kimsenin bu akıl yürütmenin son noktasını oluşturan heyûlâ ve suretten işe başlayarak sırasıyla bundan türeyen diğer hususları (*furû'*) incelemesi gerekmektedir. Çünkü bir şeyin bütününü bilen kimse, onu oluşturan parçalara dair daha kolay bilgi sahibi olabilmektedir. Tıp açısından âlemin bir parçası olan insan bedeni hakkında sağlam ve genel geçer bilgiye sahip olmanın yolu, insan bedeninin parçası olduğu bir bütün olarak âlemin fizikî yapı taşlarını ana hatlarıyla bilmekten geçmektedir. Taberî, bu yaklaşım doğrultusunda, yedi ana bölümden (*nev'*) oluşan kitabının ilk bölümünü heyûlâ, sûret, nitelik, nicelik, tekil ve bileşik tabiatlar, dönüşüm (*istihâle*), oluş ve bozuluş, etki ve edilgi gibi fizik bilimlerin temel kavramlarını ana hatlarıyla incelemeye ayırmıştır.[9]

Tıp-felsefe ilişkini belirleme noktasında İbn Hindû öncesi dönem açısından işaret edilmesi gereken bir diğer isim, Ali b. Abbas el-Mecûsî'dir (ö. 384/994). İbn Sînâ'nın *el-Kânûn fi't-tıbb*'ıyla birlikte İslam tıp literatürünün en etkili eseri olarak değerlendirilen *Kâmilü's-sınâ'ati't-tıbbiyye* (veya *el-Kitâbu'l-melekî*)[10] adlı eserinin giriş kısmında Mecûsî, kitabının literatür içindeki yerine (*mertebe*) dair açıklamaları çerçevesinde bir tabibin felsefî ilimlerle ne oranda meşgul olması gerektiği konusuna açıklık getirmektedir. Tıp tahsil etmek isteyen kimseler ve tıp hocaları için kendi kitabının yeterli olduğunu ileri süren Mecûsî'ye göre tıp da dâhil olmak üzere her türlü sanatta/ilim dalında söz sahibi olmak isteyen kimse şu ilimleri tahsil etmelidir: Mantık ve matematik bilimler (aritmetik, geometri, astronomi ve mûsikî). Mantık, sözün (*kelâm*) ölçü (*mîzân*) ve ölçütü (*mi'yâr*) olduğundan, Mecûsî'ye göre her ilim dalı için yararlıdır. Aynı durum dört matematik bilim için de geçerlidir. Mecûsî özel olarak tıp açısından bu ilimlerin (aritmetik hâriç) ne tür faydalarının olduğunu örneklendirmeye çalışmaktadır. Buna göre tabip, yaraların şekillerini tanımak için geometri bilmek durumundadır, çünkü dairevî yaralar zor iyileşirken üçgen ve dörtgen yaralar, etin büyümesini sağlayacak köşelere sahip oldukları için daha kolay iyileşmektedir. Astronomi bilgisi ise tabibin, Ay'ın konumuna göre doğru ve uğurlu bir zamanda tedavi uygulamasını sağlamakta; telli çalgı çalmak ve müzik kulağına sahip olmak ise nabız ve damar-

[9] Ali b. Rabben et-Taberî, *Firdevsü'l-hikme fi't-tıb*, nşr. Muhammed Zübeyr es-Sıddîkî, Berlin: Matba'a-i Âftâb, 1928, s. 6-7. Taberî'nin hayatı, eserleri ve İslam tıp tarihindeki yeri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Manfred Ullmann, *Islamic Medicine*, Edinburgh: Edinburgh University Press, 1978, s. 41; Necip Taylan, "Ali b. Rabben et-Taberî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. II (İstanbul 1989), s. 434-436.

[10] Mecûsî'nin hayatı, eserleri ve İslam tıp tarihindeki yeri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Manfred Ullmann, *Islamic Medicine*, Edinburgh: Edinburgh University Press, 1978, s. 44; Ayşegül Demirhan Erdemir, "Ali b. el-Abbas el-Mecûsî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. II (İstanbul 1989), s. 379-380.

ların daha kolay tespit edilmesine yardımcı olmaktadır.[11] Ancak Mecûsî bu ilimlerin tıp açısından yararlı olduğunu kabul etse de onları tıp tahsilinin zorunlu parçaları olarak görmemektedir:

> "Bilmen gerekir ki, bu ilimleri bilmenin, tıp sanatı açısından zorunlu olduğunu söylemiyorum. Zira kişinin mantık ve matematik bilimler olmaksızın tıp sanatını, bu alanda mâhir olacak derecede öğrenmesi mümkündür. Bu kitabımızın okuyucusu için mantık ilmi açısından cins, tür, fasıl [= ayırım], hâssa ve araz kelimelerinin ne anlama geldiğini bilmesi yeterlidir ve bunlar son derece kolay ve hızlı bir şekilde öğrenilebilir. Mantıkla ilgili bunun dışında kalan hususları tabip bilmek zorunda değildir. Galen (*Câlînûs*), iç organları açıklamaya yönelik kitabının ilk makalesinde, mantık meseleleri hakkında araştırmada bulunmanın tıp sanatı açısından bir yararının olmadığını belirtmiştir. Çünkü mantık meseleleri, hastalıkların tabiatları, sebepleri, belirtileri ve tedavisi konusunda herhangi bir katkı sağlamamaktadır. Matematik bilimler için de benzer bir durum sözkonusudur. Tıp sanatı açısından matematik ilimlerden ihtiyaç duyulan hususların öğrenilmesi kolaydır ve hiçbir şekilde zor değildir. Tabibin bu ilimlerle çokça meşgul olması ve onlar hakkında derinlemesine araştırmalarda bulunması zorunlu bir ihtiyaç değildir."[12]

Tıp ile mantık ve matematik bilimler arasında kurduğu zorunlu olmayan ilişkiye rağmen Mecûsî'nin, tıbbın felsefî ilimler içinde nasıl bir yere sahip olduğuna dair herhangi bir şey söylememesi, özellikle de tıp ile fizik bilimler arasında herhangi bir irtibattan bahsetmemesi oldukça dikkat çekicidir. Mecûsî'nin bu konudaki sessizliğinin, eserinin muhtevasına da yansıdığı görülmektedir. Kitabın giriş kısmında sadece unsurlar ve mizaç teorisini ele almakla yetinen Mecûsî, Taberî gibi fizik bilimlerin, tıp açısından önem taşıyan temel kavram ve meselelerini –ana hatlarıyla da olsa– incelemeyi tercih etmemiştir.

İbn Sînâ'nın *el-Kânûn fi't-tıbb*'ın giriş kısmındaki şu ifadeleri, bilhassa tıp ile fizik bilimi arasında nasıl bir ilişki olduğunu tespit açısından son derece dikkat çekicidir:

> "Tabip, tabip olarak sahip olduğu güç açısından şu şekilde hareket etmelidir: Bazı tıbbî mevzularda sadece onların ne olduğuna dair bilişsel kavramlar (*tasavvur*) oluşturmalı ve onların gerçekten var olduğuna dair yargıda (*tasdîk*) bulunmalı, bunu da sadece fizik [tabiat bilimi] alanında uzman olan kimse tarafından kendi kabulüne sunulmuş olan şeyler temelinde gerçekleştirmeli; diğer tıbbî meselelerde ise kendi disiplini içinde burhânî deliller ortaya koymalıdır. İlk grupta yer alan ne varsa hepsinin bir ilk ilke gibi var olduğunu taklit yoluyla kabul etmelidir. Çünkü tikel bilimlerin ilk ilkeleri [o bilimlerden] alınır ve başka ve daha üst bilimlerde sadece burhânî olarak ispat edilir. [Bu süreç] bütün bilimlerin ilk ilkeleri nihâî olarak metafizik biliminde araştırılıncaya kadar böyle [devam eder]. Şayet bir tabip ateş, unsurlar, vs.'ye dair delili tartışmaya başlarsa -ki bütün bunlar onun için fizik biliminde ispat edilmiştir- çifte hata yapmış olur; birincisi, tıbba ona ait olmayan bir şeyi dâhil etmiş olur ve i-

[11] Ali b. el-Abbas el-Mecûsî, *Kâmilü's-sınâ'ati'l-tıbbiyye*, ed. Fuat Sezgin, Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1996, c. I, s. 11-12 (eserin 1294 tarihli baskısının tıpkıbasımıdır).

[12] Mecûsî, *Kâmilü's-sınâ'a*, s. 12.

kincisi, [gerçekte] hiçbir şeyi açıklayamazken bir şeyi açıkladığını düşünür. Tabibin ne olduklarına dair kavramlar oluşturması gereken ve her ne kadar ilk anda belirgin değilse de aslında var olduklarını taklîden kabul etmesi gereken şeyler şunlardır: Unsurlar, onların varlıkları ve sayıları; mizâçlar, onların varlıkları ve sayıları; sıvılar, onların varlıkları, sayıları ve nitelikleri; güçler, onların varlıkları, sayıları ve yerleri; ruhlar, onların varlıkları, sayıları ve yerleri ve [sadece] bazı sebeplere göre değişen veya değişmeden kalan durumlar ve sebeplerin sayıları. Organlar ve onların kullanımına gelince, tabip onları [şahsî] duyumsama [veya: elle muayene, *hiss*] ve otopsi (*teşrîh*) yoluyla bilmek durumundadır. Tabibin kavram oluşturmak ve haklarında burhânî delil getirmek durumunda olduğu şeyler şunlardır: Hastalıklar, tikel sebepleri ve belirtileri; hastalıkların nasıl bertaraf edileceği ve sağlığın nasıl korunacağı. Bunlardan herhangi birisi âşikâr olmadığında tabip ayrıntılı olarak onun kısımları, boyutları ve süresini ifade etmek sûretiyle delil getirmelidir."[13]

Her bilimin ilk ilkelerinin o bilimde araştırılıp tartışılamayacağını, bilakis bu ilkelerin daha üst bir bilimde araştırılıp tartışılması gerektiğini belirten Aristotelesçi öğretiden[14] hareket eden İbn Sînâ, *Risâle fî aksâmi'l-ulûmi'l-akliyye*'deki tasnifine göre fizik biliminin bir alt dalı olarak nitelediği tıbbın, temel ilkelerini fizik biliminden verili olarak alması gerektiğini belirtmektedir. Buna göre bir tabip (1) unsurlar (*erkân*), (2) mizaçlar (*mizâcât*), (3) sıvılar (*ahlât*), (4) güçler (*kuvâ*), (4) ruhlar (*ervâh*) ve (5) sebeplerin (*esbâb*) varlıkları ve sayılarına dair bilgiyi fizik biliminden verili olarak alıp bunlara dair bilişsel kavramlar (*tasavvur*) oluşturmak ve onların gerçekten var olduğuna dair yargıda (*tasdîk*) bulunmak durumundadır. Tıbbın temelini oluşturan bu kavramların tespitinden sonra tabip, (1) muayene ve otopsi (*teşrîh*) yoluyla organlar ve vücuttaki işlevlerini belirlemeli; (2) hastalıklar, hastalıklara yol açan tikel sebepler ve belirtileri ile (3) hastalıkların nasıl bertaraf edileceği ve (4) sağlığın nasıl korunacağı konularında kavramlar geliştirerek bunları kesin kanıtlarla ispatlamalıdır.[15]

Bu aşamada Âmirî'den (ö. 381/991) felsefe, İbnü'l-Hammâr'dan (ö. ykl. 410/1019) tıp ve felsefe tahsil eden, aynı zamanda İbn Sînâ (ö. 428/1037), Bîrûnî (ö. ykl. 453/1061), İbn Miskeveyh (ö. 421/1030) ve Ebu'l-Ferec b. et-Tayyib (ö. 435/1044) gibi İslam'ın klasik çağının önde gelen filozof ve bilim adamlarının çağdaşı olan İbn Hindû'nun[16] tıp öğrencileri için giriş ve başvuru kaynağı olmak üzere kaleme aldığı *Miftâhu't-tıbb*'a (= *Tıbbın Anahtarı*) müracaat etmek ve onun tıp-felsefe ilişkisine dair görüşlerini incelemek yerinde olacaktır. İbn Hindû'nun *Miftâh*'daki görüşlerini ele almadan önce, onun bugün elimizde yalnızca bir kısmı bulunan *er-Risâletü'l-müşevvika fi'l-medhal ilâ ilmi'l-felsefe* (= *Felsefe İlmine Girişi Teşvik Eden Risale*) adlı felsefeye giriş ve felsefî ilimleri tanıtma mahiyetindeki eserinde tıbba herhangi bir şekilde atıfta bulunmadığına işaret edilmelidir. İbn

[13] İbn Sînâ, *el-Kânûn fi't-tıbb*, nşr. İ. el-Kaşş, A. Zey'ûr, Beyrut: İzzeddin, 1413/1993, c. I, s. 15-16.
[14] Aristoteles, *İkinci Çözümlemeler*, çev. Ali Houshiary, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2005, I.10, 76b.
[15] İbn Sînâ çerçevesinde tıbbın teorik ve pratik boyutlarının anlamı ve karşılıklı ilişkileri hakkında ayrıntılı bir tahlil için bkz. Gutas, "İbn Sînâ Devrinde Tıp Teorisi ve Bilimsel Metot", s. 233-245.
[16] İbn Hindû'nun hayatı ve eserleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Sahbân Halîfât, *İbn Hindû: Sîretühû, ârâuhu'l-felsefiyye, müellefâtühû*, Amman: Menşûrâtü Câmi'ati'l-Ürdüniyye, 1996, c. I, s. 12-53, 97-101.

Hindû sözkonusu risalede felsefeyi teorik (*nazarî*) ve pratik (*amelî*) şeklinde ikiye ayırarak her ikisinin de geleneksel tasnifte olduğu gibi üçer kısmı (teorik: tabiat bilimleri, matematik bilimler ve metafizik; pratik: ahlak, ev yönetimi, siyaset) olduğunu belirtmekte ve İskenderiye'den intikal ettiği şekliyle Aristoteles'in eserlerini bu çerçevede sıralamaktadır.[17] Daha önce de ifade edildiği üzere, Aristoteles'in tıp hakkında herhangi bir eserinin olmamasının, İbn Hindû'nun da tıbba bu şemada yer vermemesine yol açtığı anlaşılmaktadır. Ancak *Miftâh*'taki bazı ifadelerinden, tam olarak felsefe içindeki konumu hakkında herhangi bir açıklamada bulunmasa da tıbbı felsefenin kapsamı içinde gördüğü sonucu çıkartılabilir.[18]

İbn Hindû, tıbba felsefî ilimler arasında yer vermese de *Miftâh*'ta bu iki alan arasında "yakın" bir ilişki kurmaktadır. İbn Hindû'nun, bu ilişkinin mahiyetine dair görüşleri, ilk olarak kitabın, tıbbın kısımlarına dair bölümünde karşımıza çıkmaktadır. İbn Hindû, kendinden önceki tıp geleneğini takip ederek tıbbı teorik (*nazarî*) ve pratik (*amelî*) şeklinde ikiye ayırmaktadır. Tıbbın teorik kısmını da üçe ayıran İbn Hindû, bunların sırasıyla (1) tabî'î/fizikî hususlar (*el-umûru't-tabî'iyye*), (2) sebepler ve (3) belirtiler olduğunu belirtmektedir. İnsan bedenini oluşturan ve varlığını sürdürmesini sağlayan tabî'î/fizikî hususlar, ona göre, altı tanedir: (1) Unsurlar (*ustukussât*), (2) mizaç (*mizâc*), (3) sıvılar (*ahlât*), (4) organlar (*a'zâ*), (5) güçler (*kuvâ*) ve (6) güçlerden kaynaklanan fiiller (*ef'âl*). Tabip öncelikle bu altı kavramdan oluşan temel çerçeveyi bilmek durumundadır, çünkü tabibin temel hedefi olan sağlık, güçlerden kaynaklanan fiillere bağlıdır. Ancak fiillerin tam olarak bilinmesi için güçleri, güçleri bilmek için onu oluşturan mizâcı ve mizâcı doğuran sıvıları ve unsurları bilmek gerekmektedir.[19] İbn Sînâ'nın *el-Kânûn*'daki ifadeleriyle karşılaştırıldığında tasnif konusunda bazı farklılıklar bulunsa da, İbn Hindû'nun tıbbın teorik kısmı altında değerlendirdiği üç ana başlık ve bunlar içinde özellikle tabî'î/fizikî husus kapsamında sıraladığı kavramlar, tabibin fizik biliminden verili olarak aldığı ve tıp ilmini üzerine inşa ettiği temel zemini teşkil etmektedir.

İbn Hindû, "bir tabibin mesleğinde yetkin olması için bilmesi gereken ilimlerin sayımı"na tahsis ettiği *Miftâh*'ın sekizinci bölümü, tıp-felsefe ilişkisi hakkında bize daha zengin malzeme sunmaktadır. İbn Hindû meseleyi Galen'in bu konudaki yaklaşımından hareketle tartışmayı tercih etmektedir. Ona göre Galen, tıbba olan aşırı vurgusu (*tefhîm*) sebebiyle tabip ile filozofu özdeş olarak değerlendirmektedir. İbn Hindû bu konuda Galen'in herhangi bir eserine atıfta bulunmasa ve konuyla ilgili daha fazla ayrıntı vermekten kaçınsa da Huneyn b. İshâk'ın Galen'in eserlerine ve tercümelerine dair risalesinden, onun *Fî enne't-tabîbe'l-fâzıl feylesûf* (= *Yetkin Tabibin Filozof Olduğuna Dair*) isimli bir eserinin olduğunu ve bu eserin bizzat Huneyn tarafından önce Süryaniceye sonra da Arapçaya tercüme

[17] İbn Hindû, *Mültekatât mine'r-Risâleti'l-müşevvika*, nşr. Sahbân Halîfât, *İbn Hindû: Sîretühû, ârâuhu'l-felsefiyye, müellefâtühû*, Amman: Menşûrâtü Câmi'ati'l-Ürdüniyye, 1996, c. I, s. 195-201.
[18] Mesela bkz. İbn Hindû, *Miftâhu't-tıb*, nşr. Sahbân Halîfât, *İbn Hindû: Sîretühû, ârâuhu'l-felsefiyye, müellefâtühû*, Amman: Menşûrâtü Câmi'ati'l-Ürdüniyye, 1996, c. II, s. 627, 641.
[19] İbn Hindû, *Miftâhu't-tıb*, s. 602-604.

edildiğini bilmekteyiz.[20] Ancak İbn Hindû, Galen'in bu görüşünü hocası İbnü'l-Hammâr ile tartıştıklarını ve Galen'in hatalı olduğu sonucuna vardıklarını belirtmektedir. Ona göre tabip, insanların bedenini sağlığa kavuştururken filozof ise varlığın gerçekliğini kuşatmakta ve bu gerçekliğe uygun iyi fiiller gerçekleştirmektedir. "Sanatların sanatı" olan felsefe tıp da dâhil olmak üzere tüm ilimleri içeren genel bir disiplinin adı olduğundan, tabibi filozof yapmaktansa filozofu tabip yapmak, İbn Hindû'ya göre daha kolay ve anlamlıdır.[21]

İbn Hindû bu yaklaşımını felsefî ilimleri tek tek ele alarak temellendirme yoluna gitmektedir. Tabiat bilimleriyle başlayan İbn Hindû'ya göre bir tabibin tabip olması için fizik bilimlerinin hepsini bilmesine gerek yoktur. Bu ilim dallarından bir kısmını, yani insan bedeninin sağlığı ve hastalığıyla ilişkili olan unsurlar, mizâçlar, sıvılar (*ahlât*), organlar, güçler, güçlerden kaynaklanan fiiller, sağlık ve hastalığın sebepleri ile sağlık ve hastalığın belirtilerini (*delâil*) bilmek bir tabip için yeterlidir. Tabibin bu konuların ötesine geçerek bir filozof gibi dört unsurun heyûlâ ve suretten mi, yoksa bölünmeyen parçalardan/atomdan mı (*eczâ lâ tetecezze'*) meydana geldiği; unsurların yoktan mı var olduğu yoksa ezelî mi olduğu; sıcaklığın ateşin sureti mi yoksa onun suretine tâbi bir şey mi olduğu; unsurların niçin dört tane olduğu, sıralanışlarının sebebi ve her birinin mekânı gibi teknik konularla uğraşmasının anlamı yoktu. Bunun yerine tabibin, dört unsurun var olduğunu, dört adet olduğunu, insan bedeninin bunlardan oluştuğunu ve bu unsurların belirli bir orantı dâhilinde bulunması yoluyla (*i'tidâl*) varlığını sürdürdüğünü bilmesi yeterlidir. Fizik bilimlerinin ilkeleri (*mebâdi'*), feleklerin tabiatı, unsurlardan meydana gelen varlıkların durumları gibi tabiata ilişkin diğer hususlar tabibin ilgi sahasına girmemektedir. Tabibin mesleği açısından, heyûlâ, suret, ezelîlik (*kadem*), zaman, mekân, ezelîlik ve sonradanlık (*hudûs*) açısından âlemin durumu, nefsin cevheri ve bedenden ayrıldıktan (*firâk*) sonra karşılaşacağı son (*meâl*) gibi konularda araştırma yapması gerekmemektedir.[22]

Matematik bilimler konusunda da İbn Hindû benzer bir tavrı benimsemektedir. Her şeyden önce tabibin temel aritmetik bilgisi dışında aritmetikle ilgilenmesine gerek yoktur. Tabibin nispeten daha fazla bilgi sahibi olması gereken matematik bilimler ise astronomi ve mûsikîdir. İbn Hindû'ya göre Galen, Hipokrat'ın şöyle dediğini nakletmiştir: "Tıp sanatı açısından astronominin (*ilmü'n-nücûm*) yararı az değildir." Hipokrat'ın bu sözünü haklı bulan İbn Hindû, hastaların yaşadığı kriz (*buhrân*) durumunun ancak astronomi yoluyla incelenebileceğini belirtmektedir. Zira ağır hastalıkların yol açtığı krizler Ay'la, Ay'ın Güneş ve diğer hareketli yıldızlar karşısında aldığı konumlarla (*eşkâl*) ilişkilidir. Kronik (*müzmine*) hastalıkların yol açtığı krizler ise Güneş ve Ay dışındaki diğer hareketli yıldızlarla ilişkilidir. Aynı şekilde yıldızların mizaçlarındaki eğilimler (*ehviye*) uyarınca birbirlerine göre konumlarının değişim ve farklılaşmasının (*tebeddül ve ihtilâf*) zamanlarını ve hastanın yaşadığı şehrin feleğe göre konumunun bilgisini

[20] Huneyn b. İshâk, *Risâletü Huneyn b. İshâk ilâ Ali b. Yahyâ fî zikri mâ türcime min kütübi Câlînûs bi-ilmihî ve ba'zi mâ lem yütercem*, nşr. Abdurrahman Bedevî, *Dirâsât ve nusûs fi'l-felsefe ve'l-ulûm inde'l-Arab*, Beyrut 1981, s. 174.
[21] İbn Hindû, *Miftâhu't-tıb*, s. 627.
[22] İbn Hindû, *Miftâhu't-tıb*, s. 628-629.

de tabip ancak astronomi alanında behre sahibi olmak suretiyle elde edebilir. Astronominin geometrik yapısı ise, tabibin, astronomi alanındaki ihtiyacını karşılayacak kadar geometri bilgisini edinmesini gerekli kılmaktadır.[23]

Mûsikînin tıpta kullanımına olumlu yaklaşsa da İbn Hindû bu konuda dengeli bir tutum takınmaktan yanadır. İskenderiyeli Theon'un (ykl. 335-405) Hipokrat'tan naklen Antik filozofların hastaları nağmeler ve büyük zil (*livâr*) ve *zemr* isimli bir çeşit nefesli çalgı ile tedavi ettiklerini belirttiğini vurgulayan İbn Hindû, bu anlamdaki tıbbın çok gerilerde kaldığını ve şimdi mûsikîye dayanan bir tıp ilmini ihdas etmekle meşgul olmanın asırlar alacağını ileri sürmektedir. İbn Hindû'ya göre Antik filozofların hastaları tedavide kullandıkları mûsikînin incelik ve derinlikleri her ne kadar mazide kalmış ve elde edilmeleri imkânsız hale gelmiş olsa da mûsikînin hastalarda yol açtığı belirtiler ve olgular bugün elimizdedir. Mesela nağme, vurmalı çalgıları kullanma (*nakr*), nefesli çalgıları çalma (*zemr*) ve ritmin (*îkâ'*) bir şekli hüzne yol açarken, bir başka şekli sevinç doğurmakta; bir diğeri sakinleştirip yatıştırırken bir başkası tedirginlik ve endişeye sebebiyet vermekte; birisi uyanık tutarken bir diğeri uyutmaktadır. Hatta melankoli hastalarının tedavisinde genellikle onlara iyi gelecek bir mûsikî türünün kullanılmasını tavsiye ettiklerini söyleyen İbn Hindû, ancak bütün bunlar için tabibin bir mûsikîşinas olmasının gerekmediğini; tabibin eczacı, damardan kan alıcı (*fessâd*) ve hacamatçıdan yardım aldığı gibi, gerektiğinde mûsikîşinastan da yardım alabileceğini vurgulamaktadır.[24]

Metafizik bilginin tabip için gereksizliğinin oldukça açık olduğunu ifade eden İbn Hindû, tabibin pratik felsefî ilimler içinden ise sadece az miktarda ahlak ilmiyle ilgilenmesi gerektiğini belirtmektedir. Zira Antik düşünürler, tıp ilminin gerçekliklerinin kendisinde sağlam bir şekilde yer edinebilmesi ve bunu doğrunun tanımlanmasında kullanabilmesi için tabibin bozguncu bir ahlak yerine temiz bir nefse sahip olması gerektiğini vurgulamışlardır ve nefs temizliğinin ancak ahlak ilmiyle elde edilebileceğini ifade etmişlerdir.[25]

Tabibin felsefî ilimlerle ilgilenmesi konusunda mesafeli bir tavra sahip olan İbn Hindû, "felsefenin aracı (*âlet*)" olarak nitelediği mantık sözkonusu olduğunda bu mesafeli tavrını bir kenara bırakmaktadır. Tabibin mantığı bilmesi, o alanda derinleşmesi, hatta onu bütünüyle kuşatıp derinliklerine dalması, en başta gelen vazifelerindendir. İbn Hindû bu yaklaşımını tıbbın yöntemine dair tutumuyla ilişkilendirmektedir. Zira *Miftâh*'ın tıp ekollerine ayrılmış altıncı bölümünde ayrıntılı bir şekilde ele aldığı üzere İbn Hindû, tıbbın tecrübeye değil, akıl yürütme ve kıyasa dayanan bir ilim olduğu kanaatindedir.[26] Bu sebeple gerçek tıp, ona göre, kıyasa dayanmaktadır ve tıbbın gerek teorik gerekse pratik kısmına dair herhangi bir hususun mantık sanatı kullanılmaksızın tam anlamıyla incelenmesi imkânsızdır.[27]

İbn Hindû'nun bir tıp talebesinin nasıl bir eğitim süreci takip etmesi gerektiğine dair açıklamalarında da bu yaklaşımını sürdürdüğü görülmektedir. Hocası

[23] İbn Hindû, *Miftâhu't-tıb*, s. 629.
[24] İbn Hindû, *Miftâhu't-tıb*, s. 630-631.
[25] İbn Hindû, *Miftâhu't-tıb*, s. 631-632.
[26] İbn Hindû, *Miftâhu't-tıb*, s. 605-621.
[27] İbn Hindû, *Miftâhu't-tıb*, s. 631.

İbnü'l-Hammâr'dan naklen 5.-6. yüzyıllarda İskenderiye'de oluşturulan on altı kitaplık tıp müfredatını (*cevâmi'u'l-İskenderâniyyîn*), tıp eğitiminin merkezine yerleştiren İbn Hindû, tıp eğitimi için bu kitapların yeterli olmadığını düşünmektedir. Her şeyden önce tıp talebesi, tıp eğitimine başlamadan önce iyi bir mantık eğitimi almalıdır. Zira mantık sayesinde doğruyu ve gerçeği kolaylıkla idrak edebilecektir. Mantık bir "araç" olduğundan, hedefe ulaşmak için çıkılacak yoldan önce edinilmesi gerekmektedir. Mantık eğitiminin ardından tıp talebesi, nefsini rezilliklerden kurtarıp faziletlerle donatmak için ahlâk ilmini tahsil etmelidir. Bu tahsili iyi ahlâk örneklerini aynen takip etmekle (*alâ sebîli't-taklîd*) gerçekleştirmek mümkün olduğu gibi, kolay üsluba sahip bir ahlâk kitabından da bu ilim öğrenilebilir. Daha sonra kişi, bir tabibin ihtiyaç duyacağı miktarda geometri ve astronomi öğrenmelidir. İbn Hindû'ya göre geometriyi mantıktan önce veya tıp tahsilinin hemen başlangıcında öğrenmek de mümkündür. Ancak her hâlükârda geometri tahsili, filozofların belirttiğine göre, "kafadaki bin gözden daha değerli olan akıl gözü"nün açılmasına yardımcı olmaktadır.[28]

Netice itibariyle yukarıda belirtilen sınırlar dâhilinde felsefe tahsil etmeyen bir tabibin mesleğini hakkıyla ve yetkin bir şekilde icra edemeyeceğini belirten İbn Hindû, böyle bir formasyona sahip tabibin hastaları iyileştirememesinin sadece bilinmeyen ve elde olmayan sebeplerle açıklanabileceği kanaatindedir:

> "Bir tabibin tabip olarak isimlendirilmeyi hak etmesi ve tedavisinin gelişigüzel olmaması için elde etmesi gereken şeylerin hepsi bundan ibarettir. [Bu özelliklere sahip bir tabibin] elinde bir hasta iyileşirse bu onun ustalığı ve maharetinden kaynaklanmış olur. İyileşemezse bu, o tabipten değil, başka bir sebepten kaynaklanmıştır. [Bu özellikleri taşımayan] geri kalan tabiplerin durumu ise hastaları tedavi eden koçakarılara benzemektedir. Hastalar ölürse bunun sebebi onların yanlış uygulamalarıdır; şayet nadir de olsa hastalardan biri iyileşirse bu da [herhangi bir] sanata [sahip olmalarından] kaynaklanmıyordur, tamamen şans eseridir."[29]

İbn Hindû'nun tıp-felsefe ilişkisine dair düşüncelerini daha da somutlaştırmak için *Miftâh*'ın onuncu ve son bölümü, araştırmacılara önemli bir imkân sunmaktadır. Kitabın üçte ikisinden fazla bir kısmını oluşturan bu bölümde İbn Hindû, on iki başlık altında bir tıp öğrencisinin bilmesi gereken kavramları listeleyerek bunları tanımlamakta ve kimi zaman kavramlar hakkında ayrıntılı açıklamalar yapmaktadır. Sözkonusu on iki başlık şöyledir: (1) mantık terimleri, (2) felsefe terimleri, (3) tıp ilminin ilkelerine özgü terimler, (4) anatomi, (5) hastalıklar, (6) nabız, (7) vücuttan atılan şeyler, (8) ilaçlar ve besinlerin kanunları, (9) basit ve bileşik ilaçlar, (10) besinlerin isimleri, (11) garip hastalık isimleri ve ölçü birimleri, (12) diğer bölümlerin kapsamı dışında kalan önemli ve ilginç ayrıntılar (*ennüket ve'n-nevâdir*).[30] Bunlar içinden özellikle ilk üçü, bir tabibin nasıl bir felsefe formasyonuna sahip olması gerektiğine dair İbn Hindû'nun yaklaşımını tespit etmede bize yardımcı olacak niteliktedir. O, bu çerçevede mantıkla ilgili 15, felsefeyle ilgili 21 ve tıbbın temel ilkelerine dair 7 kavramı incelemektedir (kavramların listesi için ek kısmına bkz.).[31] Mantık terimleri incelendiğinde bunların daha ziyade kavram ve tanım bilgisine yönelik olduğu, bunun yanı sıra tıp tahsili sırasında okunacak kitapların daha rahat takip edilmesini sağlayacak yöntem bilgisine dair kavramları içerdiği görülmektedir. İbn Hindû'nun kıyas, kanıtlama ve beş sanata bu bağlamda değinmemesi, "teknik" olarak nitelenebilecek bu konuların tabip için elzem olmadığını düşündüğü yönünde yorumlanabilir. Felsefeyle ilgili kavram listesi ise metafizik ve fizik biliminin temel kavramlarından yapılmış bir seçki izlenimi vermektedir. Tıbbın temel ilkelerine dair kavramlar ise tıbbın fizik biliminden verili olarak aldığı ana kavramların bir listesinden ibarettir.

[28] İbn Hindû, *Miftâhu't-tıb*, s.637-640.
[29] İbn Hindû, *Miftâhu't-tıb*, s. 632.
[30] İbn Hindû, *Miftâhu't-tıb*, s.641-642.

*

Netice itibariyle, İbn Hindû'nun tıp-felsefe ilişkisini tespit açısından, ana yönelim itibariyle, tevârüs ettiği geleneği takip ettiği, ancak sözkonusu iki disiplin arasındaki irtibatı daha sistematik ve tutarlı bir şekilde ortaya koyduğu söylenebilir. Bu çerçevede tıp, felsefenin kapsamı içinde yer alsa da, bilfiil tıpla meşgul olan bir tabibin eğitim süreci ve meslek hayatı boyunca felsefeyle ilişkisi oldukça sınırlı ve yüzeyseldir; hatta mesleğinde derinleşebilmesi için tabibin felsefeyle irtibatının bu düzeyde olması bir zorunluluktur. Ancak anlaşılan o ki, kuşatıcı felsefî sisteme sahip olan ve aynı zamanda tıpla meşgul olan filozoflar (İbn Sînâ gibi) sözkonusu olduğunda bu iki alan arasındaki ilişki daha sıkı bir hal almakta; bu tür filozofların sistemleri, tıbbın fizik biliminden (ve dolayısıyla metafizikten) verili olarak aldığı ilkeleri ve bu ilkeler temelinde tıbbın teorik ve pratik düzlemde nasıl inşa edileceğini de belirlemektedir.

Ek

İbn Hindû'nun *Miftâhu't-tıb*'da Yer Verdiği Mantık, Felsefe ve Tıbbın Temel İlkelerine Dair Kavramların Listesi

A. Mantık Terimleri

1. Mantık
2. Konu/özne (*mevzû'*)
3. Yüklem (*mahmûl*)
4. Öze ve cevhere özgü lafız (*el-lafzatü'z-zâtiyye ve'l-cevheriyye*)
5. Arazî lafız (*el-lafzatü'l-araziyye*)
6. İsim
7. Tanım (*hadd*)
8. Tanıtım (*resm*)
9. Tikel ve Tümel (*cüz'î ve küllî*)
10. Tümel Lafızlar

[31] İbn Hindû'nun felsefe anlayışı hakkında ayrıntılı bir tahlil ve *er-Risâletü'l-müşevvika* ile birlikte *Miftâh*'ın sözkonusu üç bölümünün Türkçe çevirisi için şu çalışmamıza bkz. "Tabipler İçin Felsefe: İbn Hindû'nun Felsefe Tasavvuru ve Sözlüğü", *Felsefe Arkivi*, sy. 34 (2009) (yakında yayınlanacak).

10.1. Cins
10.2. Tür (*nev'*)
10.3. Ayırım (*fasl*)
10.4. Özellik (*hâssa*)
10.5. Araz
11. [Lafız-anlam ilişkisi açısından isimler]
11.1. Örtüşen (*mütevâtıe*) isim
11.2. Farklı (*mütebâyin*) isim
11.3. Eşsesli (*müttefika*) isim
11.4. Eşanlamlı (*müterâdife*) isim
11.5. Türemiş (*müştakka*) isim
12. Kategoriler
12.1. Cevher
12.2. Araz
12.3. Nicelik (*kemmiyye*)
12.4. Nitelik (*keyfiyye*)
12.5. Bağıntı (*izâfe*)
12.6. Nerede (*eyne*)
12.7. Ne zaman (*metâ*)
12.8. Konum (*vaz'*) ve durum (*nasbe*)
12.9. Aidiyet (*lehû*) ve sahiplik (*kınye*)
12.10. Etki (*yef'alu*)
12.11. Edilgi (*yenfa'ilu*)
13. Karşıtlıklar (*mütekâbilât*)
13.1. Bağıntı yoluyla karşıt olan
13.2. Yokluk ve sahiplik yoluyla karşıt olan
13.3. Zıtlık yoluyla karşıt olan
13.4. Olumsuzlama ve olumlama yoluyla karşıt olan
14. Öğretim Yolları
14.1. Bölme
14.2. Çözümleme
14.3. Tanımın çözümlenmesi
14.4. Tersine çözümleme
14.5. Tanım
14.6. Kanıtlama (*burhân*)
15. Sekiz Husus (*el-metâlibü's-semâniye*)
15.1. Amaç (*garaz*)
15.2. Yarar (*menfaat*)
15.3. Kitabın temel özellikleri (*simetuhû*)
15.4. Kısımlandırma (*kısme*)
15.5. Yazarın ismi
15.6. İlmî disiplinin cinsi
15.7. Kitapta kullanılan öğretim yöntemi
15.8. Kitabın [disiplin içindeki] yeri (*mertebe*)

B. Felsefe Terimleri

1. Felsefe
1.1. Teorik (*nazarî*) felsefe
1.1.1. Fizik bilimi (*tabî'î*)
1.1.2. Matematik bilimi (*riyâzî*)
1.1.3. Metafizik (*ilâhî*)
1.2. Pratik (*amelî*) felsefe
1.2.1. Ahlak ilmi (*ilmü'l-ahlâk*)
1.2.2. Ev yönetimi ilmi (*ilmü tedbîri'l-menzil*)
1.2.3. Şehir yönetimi ilmi (*ilmü tedbîri'l-medîne*)
2. Var olan (*mevcûd*)
3. Etki (*fi'l*)
4. Edilgi (*infi'âl*)
5. Akıl
6. Bilkuvve olan şey
7. Bilfiil olan şey
8. Nefs
9. Tabiat
10. Ruh
11. Suret
12. Heyûlâ
13. Unsurlar (*ustukussât*)
14. Beşinci tabiat (*et-tabî'atü'l-hâmise*)
15. Kuşatıcı felek (*el-felekü'l-muhît*)
16. Esîr
17. Burçlar feleği (*felekü'l-burûc*)
18. Sabit yıldızlar (*el-kevâkibü's-sâbite*)
19. Hareketli yıldızlar (*el-kevâkibü's-seyyâra*)
20. Dört temel nitelik (*el-keyfiyyâtü'l-erba' el-ümmehât*)
21. Hareketler (*harekât*)
21.1. Mekânî hareket (*el-hareketü'l-mekâniyye*)
21.2. Dönüşüm hareketi (*istihâle*)
21.3-4. Artma ve eksilme (*nemâ ve zübûl*)
21.5-6. Oluş ve bozuluş (*kevn ve fesâd*)

C. Tıp İlminin İlkeleri

1. Rükünler (*erkân*)
2. Mizâclar (*emzice*)
3. Sıvılar (*ahlât*)
4. Güçler (*kuvâ*)
5. Fiiller (*ef'âl*)
6. Ruhlar
7. Sebepler (*esbâb*)

KAYNAKLAR

Aristoteles, *İkinci Çözümlemeler*, çev. Ali Houshiary, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2005.

Erdemir, Ayşegül Demirhan, "Ali b. el-Abbas el-Mecûsî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. II (İstanbul 1989), s. 379-380.

Fârâbî, *İhsâu'l-ulûm*, nşr. Muhsin Mehdî, *Fârâbî: Kitâbu'l-Mille ve nusûs uhrâ*, 2. bsk., Beyrut: Dâru'l-meşrık, 1991.

Gutas, Dimitri, "İbn Sînâ Devrinde Tıp Teorisi ve Bilimsel Metot", *İbn Sînâ'nın Mirası*, ed.-çev. M. Cüneyt Kaya, 2. bsk., İstanbul: Klasik Yayınları, 2010, s. 229-245.

——, "Paul the Persian on the Classification of the Parts of Aristotle's Philosophy: A Milestone between Alexandria and Bagdâd", *Der Islam*, sy. 60 (1983), s. 255-67.

——, *Avicenna and the Aristotelian Tradition: Introduction to Reading Avicenna's Philosophical Works*, Leiden: E. J. Brill, 1988.

Halîfât, Sahbân, *İbn Hindû: Sîretühû, ârâuhu'l-felsefiyye, müellefâtühû*, II c., Amman: Menşûrâtü Câmi'ati'l-Ürdüniyye, 1996.

Hârezmî, *Mefâtîhu'l-ulûm*, nşr. Muhammed Kemaleddin el-Edhemî, Kahire 1349/1930.

Huneyn b. İshâk, *Risâletü Huneyn b. İshâk ilâ Ali b. Yahyâ fî zikri mâ türcime min kütübi Câlînûs bi-ilmihî ve ba'zi mâ lem yütercem*, nşr. Abdurrahman Bedevî, *Dirâsât ve nusûs fi'l-felsefe ve'l-ulûm inde'l-Arab*, Beyrut 1981, s. 149-179.

İbn Hindû, *Miftâhu't-tıb*, nşr. Sahbân Halîfât, *İbn Hindû: Sîretühû, ârâuhu'l-felsefiyye, müellefâtühû*, Amman: Menşûrâtü Câmi'ati'l-Ürdüniyye, 1996, c. II, s. 572-785.

——, *Mültekatât mine'r-Risâleti'l-müşevvika*, nşr. Sahbân Halîfât, *İbn Hindû: Sîretühû, ârâuhu'l-felsefiyye, müellefâtühû*, Amman: Menşûrâtü Câmi'ati'l-Ürdüniyye, 1996, c. I, s. 195-201.

İbn Sînâ, *el-Kânûn fi't-tıbb*, nşr. İ. el-Kaşş, A. Zey'ûr, 4 c., Beyrut: İzzeddin, 1413/1993.

——, *Mantıku'l-meşrıkiyyîn ve'l-kasîdetü'l-müzdevice fi'l-mantık*, Kahire: Matba'atü'l-mürîd, 1328/1910.

——, *Risâle fî aksâmi'l-ulûmi'l-akliyye*, *Tis'u resâil fi'l-hikme ve't-tabî'iyyât* içinde, Kahire: Dâru'l-Arab, 1989, s. 104-118.

Jolivet, J., "Classification of the Sciences", *Encylopedia of the History of Arabic Science*, ed. R. Rashed, R. Morelon, London: Routledge, 1996, c. III, s. 1008-1025.

Kaya, M. Cüneyt, "Tabipler İçin Felsefe: İbn Hindû'nun Felsefe Tasavvuru ve Sözlüğü", *Felsefe Arkivi*, sy. 34 (2009) (yakında yayınlanacak).

Kindî, *İlk Felsefe Üzerine (Kitâb fi'l-felsefeti'l-ûlâ)*, çev. Mahmut Kaya, *Kindî: Felsefî Risâleler*, 2. bsk., İstanbul: Klasik Yayınları, 2006.

Kutluer, İlhan, *İslâm'ın Klasik Çağında Felsefe Tasavvuru*, İstanbul: İz Yayıncılık, 1996.

el-Mecûsî, Ali b. el-Abbas, *Kâmilü's-sınâ'ati'l-tıbbiyye*, ed. Fuat Sezgin, 2 c., Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1996 (eserin 1294 tarihli baskısının tıpkıbasımıdır).

el-Mesîhî, Ebû Sehl, "Esnâfu'l-ulûmi'l-hikemiyye", nşr. Muhammed Takî Dânişpejuh, *Tahkîkât-ı İslâmî*, VI/1-2 (1370 hş./[1991-1992]), s. 211-220.

et-Taberî, Ali b. Rabben, *Firdevsü'l-hikme fi't-tıb*, nşr. Muhammed Zübeyr es-Sıddîkî, Berlin: Matba'a-i Âftâb, 1928.

Taylan, Necip, "Ali b. Rabben et-Taberî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. II (İstanbul 1989), s. 434-436.

Ullmann, Manfred, *Islamic Medicine*, Edinburgh: Edinburgh University Press, 1978.

İBN HALDUN'DA TARİH-UMRAN İLİŞKİSİ

Hüseyin Fırat Şenol*

THE HISTORY-UMRAN RELATION IN IBN KHALDUN

ABSTRACT

This article is a result of the transformation of a chapter of the Ph.D. Dissertation defended on March 13, 2009, at the Philosophy Department of the Graduate Institute of Social Sciences, at İstanbul University, and, for the most, is based on the mentioned dissertaiton. It is an attempt to understand the mutual relation of history and umran in Ibn Khaldun's **Muqaddimah**, as well as, to answer the question whether history and umran perfectly reconcile. Another attempt, witihn the context of the former one, is to raise some questions for further studies in the philosophy of history, to which Ibn Khaldûn's thought may contribute.

Key words: Human Nature, Authority, umran, history, civilization, ilm, institution(s).

ÖZET

Bu yazı, 13 Mart 2009 tarihinde İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Anabilim Dalı'na sunulan Doktora tez çalışmasının bir bölümünün dönüştürülmesi sonucu ortaya çıkmıştır ve büyük ölçüde söz konusu teze dayanmaktadır. Yazıda, tarihin ve umranın karşılıklı ilişkilerinin **Mukaddime** ekseninde anlaşılması ve İbn Haldun düşüncesinde tarih ve umranın örtüşüp örtüşmediğinin sorgulanması yönünde bir deneme olarak tasarlanmıştır. Ayrıca, sorgulanan bu ilişki bağlamında, İbn Haldun düşüncesinin de katkıda bulunabileceği, olanaklı tarih felsefesi çalışmalarında göz önünde bulundurulması yararlı olabilecek bazı soruların da gündeme getirilmesine gerek görülmüştür.

Anahtar Sözcükler: İnsan, İslâm, asabiyet, mülk, umran, tarih, medeniyet, ilim, kurum(lar).

* Öğretim Görevlisi Dr., Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü.